

Десислав Вълканов

ЕВРОПА
ИСТОРИИ ЗА ИМПЕРИИ

София, 2020

© Издателство „Изток-Запад“, 2020

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Десислав Вълканов, автор, 2020

ISBN 978-619-01-0704-0

ДЕСИСЛАВ ВЪЛКАНОВ

ЕВРОПА

ИСТОРИИ ЗА ИМПЕРИИ

На моите родители

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	9
------------	---

ЧАСТ ПЪРВА ПОНЯТИЯ

I. Мечта	15
II. Притежание	29
III. Светлина	41

ЧАСТ ВТОРА ИСТОРИИ

I. <i>Politica sacra</i>	49
II. Олтар	59
III. Дъг	66
IV. Богатство	78
V. Добродетел	84
VI. Стоманени бури	95
VII. Мъртва вода	102
VIII. Възхитени	106
IX. 1984: мемоар	113

Епилог. <i>Into thin air</i>	121
------------------------------------	-----

<i>Babylon Inc.</i>	124
---------------------------	-----

<i>Литература</i>	128
-------------------------	-----

<i>Показалец</i>	133
------------------------	-----

POLITICA SACRA

ВЪВЕДЕНИЕ

Европа от края на XV в. е все още малка, все още само малък ъгъл от света, зает от шепа кралства, раздирани от вътрешни съперничества и притиснати от огромния ислямски свят на изток и на юг. Тя е само на няколко стъпки от дълбокото Средновековие и неговия всеобемащ фокус върху религиозния живот, религиозното почитание, религиозната ревност. Мисълта, частна и обществена, обитава сложни структури, само първата от които съответства на живота живян тук на земята. Останалите, надмогващи гравитацията, представляват кула над кула от духовни пространства и ангелски чинове, стигащи до самия Творец. Сякаш хората живеят на строителна площадка и сътворението все още продължава като част от техния ежедневен живот, разчитайки на техния труд и молитва, за да продължи. Индивидуалното благочестие се разглежда като част от самото творение в една непосредствена връзка, която има своите корени в сърцето на отделното човешко същество и завършва във Всемогъщия.

Светът съществува като храм без покрив, но и без празно пространство над него: жива структура, почиваща върху сърцата на човешките същества и зависеща от тях за основите си на земята. Потъмнете сърцето, осквернете го с нечисти желания и мисли и творението – вашият живот, вашият свят – ще изгуби стабилност и ще легне върху вас, увеличавайки тежестта до непоносима степен.

Чувството за взаимна свързаност на всички души в едно единно същество и една постоянно създавана и утвърждавана структура – храм вместо свят – се отразява в огромното внимание, отдавано на религиозните убеждения в християнска общност като цяло. Вековете на проповеди и догматично обучение са приучили образованите мъже и жени на Европа, че те заедно съставят тялото на Църквата и че техният живот е скъпоценен дар за тях лично, но и съкровена част от едно духовно тяло на земята: тялото на Христос като носител на вечна светлина, любов и истина. Присъствието на тези универсалии зависи от качеството на индивидуалното желание, индивидуалната мисъл, индивидуалния живот. Счита се, че вътрешната святост доближава светостта на Христос и го прави част от живота на всички останали. Това винаги е била обща святост и общо, споделено благословение: „Обичай ближния си като себе си. Бъди брат с всеки ближнен. Бъди чист, бъди добър син и добра дъщеря на добър баща и светът ще бъде храм за всички вас, построен чрез светлината и любовта на своя създател. Търпете мизерия и загуба, ако се отклоните и потъмните душата си.“ В резултат на това хората мислят за себе си като едно общо тяло с обща душа и в ежедневно решение на характера на сътворението всички имат значение.

Това създава огромен натиск за единство и стриктно спазване на моралния кодекс от всички. Отклоненията се считат за немислими; няма място за толерантност и вариации. Реформацията е продиктувана от точно това изрично настояване на истината, което изисква премахването на всичко, израснало отвъд предварително определеното си предназначение. Нейната мисия е очистването на душата, връщане към истинската форма на Сътворението и Словото, което го е заченало и което единствено може да държи живо.

Интензивността на представите на един живот потопен в ритуално благочестие, започва да съжителства с образността на новата културата на елита: Ренесанса като емуляция на чувството за живот, красота и истина на древните. Тази култура носи един по-спокоен и жив усет за света, все още чувстван като ду-

ховно цяло, но поставен в по-мека светлина, далеч от страстните интроспекции на свръхвъзбудимото религиозно съзнание. Фокусът е върху красотата и върху нейното притежание: красотата на човешката форма и човешката душа, красотата на природата, живота, светлината, света. Навсякъде доминира чувството за пропорция и съзнанието за божествената структура на всичко. За малцината привилегировани, докоснати от него, Ренесансът означава изпълването на света с човешки творения, привеждането му в хармония с красотата на възпалените форми, за да изрази съвършенството им в архитектура, живопис, поезия и музика.

Под или сякаш извън всичко това лежи могъщият поток на естествения живот на селския свят, който трябва да поддържа високите построения на елита. Това е живот на труд и инстинктивна хармония с природата: със земята и нейния по-голям, по-истински живот. Селянинът обработва земята и живее с нея. Нейните цикли са и негови цикли, нейните нужди са и негови нужди, и двамата – земята и човекът – са свързани в една форма на единство, която странно дублира възвишените концепции за единство в църковното учение. Тези два свята сякаш лежат в паралелни равнини, една над друга.

Това, след повече от хиляда години на християнство, е духовният контекст, който в най-общи линии очертава принципите на политическото мислене.* Средновековният човек живее в храм и под директно наблюдение. Владетелят е отговорен за своето собствено ниво от йерархията и за своето владение, намиращо се непосредствено под владенията на ангелските същества и купола на единственото възможно царство: царството на Христос. Реплика на този висш престол стои във всяка църква и празният престол отдясно на олтара означава времето на очакването на божие завръщане. Това символично присъствие превръща всяка власт на земята във временно притежание, дадено в отсъствието на единствения истински господар, за да бъде върнато в предопределеното време.

* Най-обща наистина, защото картината на влиянията и взаимодействията е много по-сложна и многопластова.

Молитва, пост, изповед, причастие: Църквата предлага средства за връзка с първоизточника на всичко. Нейните мистерии са публични и споделени, каквито са и благодеянията на силите, призовавани в името на всички. Колениченето в молитва и единение с Господ на небето превръщат църковната служба в символична демонстрация на вяроност, която става видима в служението на хората. Тя е демонстрация на обхвата на висшата йерархия, която е такава по силата на своя източник: Бог. Тя изисква пълно подчинение, и въпреки всичките си слабости и морални отклонения, духовенството следва ритуала и го изпълнява с постоянство, което практически никоя друга човешка организация не успява да достигне.

Мислейки в категориите на политическата власт, всеки може ясно да види частта, която е негова собствена. Тя започва с крайната точка на отговорностите на Църквата. Тя осъществява човешкото единение с върховния първоизточник и господар в небесата. Никой друг няма място в това общение. В това отношение църковната власт е универсална; социалните различия и политическите функции започват след и в буквален смисъл под нея. Божията власт и божиите служители имат своето място на земята и в ежедневното изпълнение на задълженията си следват божието предопределение за спасение на човечеството.

По-надолу, продължавайки реципрочността на отношенията, се разполага временната власт на земните владетели със свое собствено място и задължения към съответната суверенна воля. Този суверенитет има вторичен, деривативен характер. Той е по-ниско отразено въплъщение на божествената воля. Кралете са посредници и сами са представители на една делегирана суверенна власт.*

Паралелът продължава до най-дребните подробности. Владетелският двор има свои собствени ритуали и поредица от

* Вътрешният изглед на *Гентския олтар* на Хуберт и Ян ван Ейк в Катедралата Сент Баво в Гент (1432) е своеобразна метафизическа карта на света. Тя изобразява творението и неговия творец и определя мястото на всички в него, включително и на земните рицари и владетели в долните ъглови панели.

чинове от безлични администратори в служба на съответния по-нисък суверен. Той има също свои ритуали на общение и молитва като начини на символично поклонение. Тези ритуали са, разбира се, светски и почти вулгарни по характер, защото трябва да служат на човешко същество с ниски, човешки, нужди, обгрижвано от хора с титли като „господар на коня“ (*master of the horse*), „годеник на гърнето“ (*groom of the stool*) или „пазител на спалнята“ (*gentleman of the chamber*). Този господар е земен и затова такива са начините на служение и богатата, които може да даде в замяна. Това са непосредствени, материални блага, единствените, с които той може да разполага като титла, имение, рента. Кралят раздава това, което е в неговата власт да притежава: собственост и ранг.

Кралската власт, следователно, идва на слоеве, обгръщащи човека отвътре. В основата е човешкото същество, божието създание, със своите семейни връзки, приятелства и симпатии. След това идва слой на властта, който позволява на индивидуалния човек да стане господар на благополучието на другите около него, стоящи на неговото собствено метафизично ниво, с йерархия от служители, която се подчинява на волята му и съответния брой от васали и врагове. Кралят служи като управител на кралската собственост и отсъжда за доброто и злото, справедливостта и мира. Той е и гарант на привилегии и права, които в Средновековието, представляват сложна мрежа от индивидуални, общностни и църковни юрисдикции. Накрая се появява слой, символизиран от короната, която го обкръжава с мистичното присъствие на божествената сила и го обозначава като свое възплащение. Тази сила идва отгоре и личността на краля е нейното непосредственото изражение.*

Встъпването в този последен, трети слой на божественото присъствие се осъществява от Църквата чрез акта на помазване като свързващ елемент с йерархията по-горе. Ритуалът осветява

* Короната се разглежда като постоянен, материален нимб, който означава и помага да се запазят физическите енергии на ефирния. Вж. Ернст Канторовиц, *Двете тела на краля* (София: Лик, 2004), 295–299.

личността на краля и го подготвя за пряка връзка с Господ.* Тя го отделя от останалата част от човечеството; неговата връзка с Бога е общение, поддържано чрез институциите на молитвата и изповедта. Кралят няма своя собствена общност, освен очите на Бога, насочени непосредствено към него. Той – вече не човек с богатство и власт, а владетел – е упълномощен да изпълнява божията воля и да бъде, точно както свещеника, в абсолютна служба на един безкраен ритуал на общение между неговата воля и волята на Господ.

Средновековието познава две свещени места, понякога оставайки несигурно относно тяхната последна субординация: Църквата и (императорския) двор. И двете административат божията власт на земята и вследствие на това са необичайно, брутално, изложени на божественото присъствие. Посредници между два свята, кралят и първосвещеникът са подчинени на законите и на двата и са оставени сами да балансират в мястото си в средата.** Това наистина е тежък товар: товарът на служението и на един живот, прекаран в очите не на един свят, а на два. Никога повече сам, никога повече анонимен, кралят е белязан. Неговите грехове и слабости са чувствани от тялото на цялата общност и засягат благосъстоянието на всички.

Християнската политическа мисъл сравнително рядко достига висотите на религиозното напрежение, което толкова ярко

* Обличането на човешкото същество в кралска власт има буквални и символични аспекти и е невероятно, че можем да видим този ритуал с неговите последователни стъпки в документалните кадри от коронацията на Елизабет II през 1953 г. Разбира се, решаващият акт на помазването е пропуснат.

** Единият гледа нагоре към небето, а другият надолу към хората и техните грижи. По думите на френския крал Луи VII „добре е тези, които са обединени помежду си от пресвещеното миро, единствени измежду всички други и поставени от Господ начело на народа, да осигурят на своите поданици както духовните, така и земните богатства и да се поддържат едни други“. Вж. Жак Льо Гоф, *Цивилизацията на Средновековния Запад* (София: Агата А, 1999), 308–318 и също Канторовиц, *Двете тела на краля*, 132–134.

маркира предходната еврейска традиция. Тя винаги е била по-свободна и по-повърхностно съблюдаваща. В това има прагматизъм и известен недостъпен за вярата остатък в разбирането за властта, което никога не става толкова буквално християнско. Може би това е част от имперското наследство на Рим с неговия хладен реализъм, който в крайна сметка стои в една не напълно осмислена връзка с емоционалния и философски опит на християнството.* Към това, разбира се, се прибавя и Христос като образ на прошка, изкупление и възкресение, който превръща слабостта, раздвоението и дори предателството в част от индивидуалния и колективен път към истината. Каквото и да извърши човек, обзет от страстите на гордост, ревност или сласт – и в интензивно личностната природа на политиката всички те играят огромна роля – винаги остава пътя назад: покаянието, постът, смирението и знанието, че молитвата ще получи отговор, че престъплението, поне потенциално, би могло да бъде простено.

Когато погледнем към опита от политическата власт в Западна Европа виждаме, че няма особено много, с което да се занимаем. Там има племенни общности и кралства на по-ранни народи: етруски, келти, иберийски и германски племена и т.н. Героични воители, колективни ритуали, жреци от различни култове защитават общността, привличат висши сили и във времена на нужда я дават на нейните лидери. Може да се приеме, че поне част от воинската култура и чувството за тясно свързана общност в по-късни времена идват оттук.

Разбира се, преди това са гърците и най-вече римляните с опита на една универсална цивилизация с обща структура, налагана върху всяка нова територия, докато я превърне в пълноправен член на единен жив организъм. Толерантност към местните богове и лидери, абсолютна доминация по въпросите на правото, данъците и войната: това е тяхното кредо. Рим дава концепцията за държава, идеята за система от закони, която да я поддържа и самата потребност за всеобхватна политическа общност. Това са

* Вж. John McClelland, *A History of Western Political Thought* (London and New York: Routledge, 1996), 118–119, 124–128.

все елементи от наследството на Рим, които остават непокътнати в колективната памет поне толкова дълго, колкото латинския език и останките от пътища, храмове и акведукти по територията на Европа.

Накрая, с така наречените варварски нашествия и притока на нови народи и нова кръв идват ценностите на една по-ранна военна култура с по-ясно чувство за необходимите добродетели на властта: чест, храброст, справедливост.* Възраждането на човешките качества е резултат от почти пълното заличаване на един уморен свят, отишъл безкрайно далеч в крайностите на насилието, подчинението и изкуствеността.

Насред всичко това, без да обръща внимание на човешкия материал и отдадена само на своята мисия и власт, Църквата овладява изкуството на покръстването и приобщаването в нетърпими условия на насилие. Готи, алани, вандали, хуни, франки, гепиди, лангобарди, авари, викинги, унгарци и т.н. (списъкът на тези трудно проследими актьори на политическата сцена би бил достатъчен да запълни страницата): Църквата успява да приобщи всички, да изчисти лесно приетите доктрини на арианството и методично да наложи своята собствена. Тя предлага визия с невероятно високи стандарти на морал и отговорност и на философия и практика на властта, които успява да предава ден след ден, служба след служба в продължение на столетия. Това е послание, което дори тя самата трудно поддържа в неговата първоначална чистота. Църквата издържа на всичко, може би защото е готова да изстрада всичко и въпреки това да отговори с вълна след вълна от истинска духовност, излизаща от недрата ѝ, за да

* Тестът на франките за достоверност на свидетелските показания – изпитанието чрез огън с нажежено желязо или вряла вода в присъствието на свещеник, с очакването раните да се излекуват до три дни, ако свидетелството е истинно – за нас е толкова непонятен, колкото и за късните римски магистрати от древността. Нищо чудно, че практиката бива изрично забранена след XII в. Римската – и нашата – концепция за справедливост е много по-условна и това личи още от ранните описания на британци и германци при Тацит. Вж. Tacitus, *Agricola and Germania* (London: Penguin, 2009).

изкупи собствените си залитания и пропадания. Светци от всички народи, споменати по-горе – примери за смирение и истинска вяра във всички части на Европа през почти всички времена и периоди, – я държат на повърхността.

В края на този процес, по времето на Реформацията и последвалата епоха на религиозни войни, тя, изглежда, е свършила работата си прекалено добре, приобщавайки всички до такава степен, че Западна Европа е готова да се разцепи по средата в спор за християнската доктрина. Векове след събора в Трент, напрежението свързано с религиозната догма продължава да тлее, обхващайки всички страни и разцепвайки дори и най-монолитните форми: репресиите срещу янсенисти и йезуити от католическа страна, споровете с презвитерианските и пиетистки общности от страна на църквите на Реформацията. А да споменем само тези примери означава едва да се докоснем до повърхността.

Това, представено съвсем общо, би могло да се каже че стои в основата на историята, която предстои да разкажем. Европейските кралства и по-късно, империи, носят малко от бруталната яснота на божествените заповеди, която характеризира пророчествата и царствата от Библията. Разбира се, има множество претенции в този смисъл, но в периода, който предстои да разгледаме, действията на различните хора, заемали папския трон, са направили достатъчно, за да обезкуражат всеки, който би искал да ги вземе прекалено буквално. По думите на Еразъм: „Религията е твърде важна, за да бъде оставена на теолозите.“ Той би могъл да добави също, че духът, самият живот и властта, която трябва да ги защитава са прекалено важни, за да бъдат оставени на друг. Те са личен дар и отговорност, която трябва да се носи самостоятелно, и колкото по-голяма е властта, толкова по-голяма е и тежестта на изпитанието от притежанието им.

От XVI в. нататък европейските държави – относително малки и не особено значими дори в сравнение с непосредствените си мюсюлмански съседни – започват да придобиват ново значение. Те стъпват на пътя на величието, което като по чудо се дава дори на най-слабите от тях: Венеция, Португалия, Ис-

пания, Полша-Литва, Холандия, Австрия, Франция, Англия, Германия, Русия... Всяка от тях, а понякога две и повече наведнъж преживяват свой собствен златен век.

Но целта на втората част на този текст не е да представи историята на съответните империи и да разкаже сбито за всички тях. Тук ще разгледам само няколко момента от имперската история на Европа и то от определен ъгъл. Това, което няма да остане незасегнато обаче, ще бъдат периодите, в които политиката се ръководи от идеи и идеали, чиято драма се разиграва в душите на всички въввлечени в нея. Ако това е история, то това ще бъде история на съзнанието, което изведнъж получава всичко, което желае: огромно богатство, възможности и отговорности да ги владее. Властта и мащабът на земните притежания, на които Европа се радва за известно време, надхвърлят всичко, което въображението може да достигне, но същото важи и за бремето на избора за тяхната употреба. Да държиш всичко това далеч от другите е лесната част, да запазиш разума си докато ги имаш е истински трудната. Но това засега е само реторика. Хрониката на реалните исторически фигури и самият живот ще разкажат истинската история.